

Intra- és interdiszciplináris vulgarizálódás a magaskultúrában Összefoglaló szakmai beszámoló a kutatás eredményeiről

Kutatási programunk formai szempontból három különböző területen zajlott: szerkesztői, tanulmányírói és szakfordítói munkát végeztünk. Szerkesztői munkánk a vonatkozó kortárs szakirodalom folyamatos kritikai feldolgozásán alapult, de figyelembe vettük a klasszikus művek magyar nyelvű fordításának sürgető kényszerét is. Ehhez szervesen kapcsolódott tanulmányírói tevékenységünk, ami az alábbiakban kifejtett konkrét kutatási programok szerint haladt. A tervezett szövegek mindegyikét publikáltuk, de aktuális kutatási eredményeinket nyilvános előadások formájában is ismertettük, illetőleg megvitattuk a Vulgo Szalon nevű sorozat keretében.

Teoretikus kiindulópontunk az volt, hogy az esztétika (illetőleg a művészeti jelenségekkel számot vető reflexió tárgya, a műalkotás) hagyományosan ellentételező viszonyban áll azzal, amit banálisnak, közhelyesnek, esetenként pedig vulgárisnak nevezünk. Még azok a (főként XX. századi) kísérletek sem jelentenek ebből a szempontból kivételt, amelyek éppen ezt az ellentétes viszonyt teszik meg játékerükké: maga az oppozíció soha nem épül le, legfeljebb retorémái bizonytalanodnak el. Az elméletek azonban folytonos és jól követhető vulgarizálódáson mennek át, mígnem tételmondatokban összefoglalható, s éppen az eredeti teljesítményeket feldolgozni képtelen frázisgyűjteménnyé laposodnak. Ugyanakkor a brossúraszerű teoretikus maradványhalmaz gyakran ösztönzőjévé válik egyfajta friss művészi (vagy éppen elméleti) aktivitásnak, s ezzel a közhely újraesztétizálódik. Kutatásunk során ezt a kétirányú folyamatot igyekeztünk feltárni. Arra törekedtünk, hogy felvázoljuk a vulgarizálódás jelenségének retorikai, poétikai, didaktikai szabályszerűségeit – mindenekelőtt az esztétikai vagy művészetfilozófiai irodalomban fellelhető releváns reflexiók mentén. Igyekeztünk elkerülni annak a veszélyét, hogy a vulgarizálódás folyamatát egyfajta kultúrkritikai, értékorientációs aspektusból láttassuk.

A kutatási program első évében elsősorban azt vizsgáltuk, hogy az *esztétika vége* gondolat miképpen vulgarizálódik esztétikai diskurzusokban. Ezen belül a következő öt fő irányt követtük: 1. Hans-Georg Gadamer munkásságához kapcsolódva elemeztük a művészet nem-esztétikai tapasztalatának Hegelhez csatlakozó koncepcióját, a hermeneutikai reflexió és a képzőművészet viszonyát, valamint az *Igazság és módszer* című könyvben a hermeneutika elméletébe ágyazódó Platón-, Ágoston- és Aquinói Tamás-szöveghelyeket. Ehhez kapcsolódóan magyarul közre adtuk a német filozófus legújabb, a tárgyhöz kapcsolódó tanulmányait (*Olvasni olyan, mint fordítani; A hallásról*), valamint a legújabb hazai és nemzetközi szakirodalom számos vonatkozó elemzését (Bacsó Béla, Fehér M. István, Olay Csaba, illetőleg P. Christopher Smith, John Sallis, Jean Grondin, Gottfried Boehm, Mirko Wischke és Holger Schmid szövegeit). 2. Szerző és fikció, szöveg és szerző kapcsolatát problematizálva elsősorban a legújabb amerikai és francia kutatásokhoz kapcsolódtunk, amelyek a modern szerző-funkció retorikai és interpretációelméleti kérdéseit hangsúlyozottan posztfoucaultianus aspektusból teszik fel. A téma legújabb irodalmát magyarul is megjelentettük (többek között Stephen Orgel, Roger Chartier, David Scott Kastan, Peter Stallybras és Martha Woosmansee tanulmányait). 3. A modern szerző kulturális képződménye a filozófia történetében elsőként Kierkegaard-dal jelent meg, aki élesen elutasította az *esztétika vége* hegeli gondolatát. A dán gondolkodó filozófiai írásainál sokkal pregnánsabban jelzik ezt azok a napi- és hetilapokba írt cikkek, amelyekben Kierkegaard karcolatszerűen vázolja esztétikai koncepcióját. Ezek közreadása mellett megjelentettük magyarul a

vonatkozó szekunder-irodalom számos nagyhatású tanulmányát (többek között Stanley Cavell, Jacques Derrida, John D. Caputo, Sylviane Agacinski, Paul Ricoeur és Emmanuel Lévinas írását). 4. A nemzetközi (főként német és amerikai) génetikai vitát elemezve azt kutattuk, hogy miképpen lesz egy intenciói szerint szaktudományos diszkusszióból olyan esztétikai vita, amely kifejezetten művészetelméleti kérdéseket is megfogalmaz – erősen vulgarizált formában. Megjelentettük magyarul Peter Sloterdijk: *Az emberkert szabályai* című, a hagyomány kérdését újrafogalmazó, elhíresült vitaindító esszójét, valamint a Sloterdijk-írás néhány olyan, radikális kritikáját, amely maga is esztétikai érvekkel, vagy éppenséggel esztétizált módon fejt ki álláspontját (Vajda Mihály, Manfred Frank és Ernst Tugendhat írásait). A négy esszé mindegyike heteronóm episztemológiai szféraként értelmezi az esztétikát. 5. Ismeretes, hogy Sade márki az az emblematikus szerzője a világirodalomnak, akiben a XX. századi francia bölcelet egyik markáns vonulata (Barthes, Blanchot, Foucault, Klossowski) érzékiség és szellem egyetlen, önmagát generáló aktusban való példátlan összeolvadását látta. Mi ezúttal azt kutattuk, hogy ez a „diskurzus-gépezet” valóban képes-e felszámolni azt a széttagoltságot, amit a lelki-szellemi, illetve az animális-érzéki szint metafizikai oppozíciója jelent. Elemzéseinkben kiemelt figyelmet fordítottunk a magyarul akkor megjelent *Szodoma százhusz napja* című műre.

A kutatási program második évében fő kutatási irányunk a dekonstrukció és a vulgarizálódás viszonyának elemzése volt – különös tekintettel az építészet (azon belül is főként a művészeti restaurálás és az épületfestészet) elméletére és gyakorlatára. Összehasonlító elemzéseket végeztünk a dekonstrukció filozófiai és irodalomelméleti (Derrida, de Man, Hamacher, Culler), építészeti (Gehry, Tschumi), valamint képzőművészeti (teoretikusan Heideggerig, hagyományait tekintve pedig a német koraromantikáig visszanyúló) megnyilvánulásai között. Arra az eredményre jutottunk, hogy a hagyományos művészeti ágak közül az építészet áll a legközvetlenebb viszonyban a vulgaritás problémájával. Az épületek közszemlére kerülnek, kijelölik közös tereinket, beleszólnak köz- és magánéletünkbe. Ugyanakkor a piachoz, a megrendelésekhez (és gyakorta a politikához) való közvetlen kapcsolódása révén az építészet olyan területekkel kerül szomszédságba, melyeket konvencionálisan a közhelyesedés leghatékonyabb generálóinak tekinthetünk. A dekonstruktív építészet ilyen aspektusú elemzése révén megerősítést nyert az az előzetes tézisünk, mely szerint a dekonstrukció (mint elmélet) a centrum–periféria, belső–külső, lényegi–marginális viszonyok felkavarásával kérdéssé tette vulgáris és nem-vulgáris, közhelyes és eredeti oly régi, közhelynek is minősíthető hierarchiáját, másrészt a dekonstrukció mint építészeti *mozgalom* (a maga mozgalmár retorikájával) részint újrakódolta az elmélet deklarációi szerint tarthatatlan ellentételezéseket, részint maga is megalkotta sajátos stilisztikai közhelyeit. Charles Jencks, az irányzat egyik teoretikusa által közzétett kutatási elemzésekkel egyetértve úgy véljük, hogy amennyiben a dekonstrukció akadémi-kusan, intézményileg vagy bármilyen formában etablirozódik, elveszti kritikai erejét és „zsarnoki unalomná” változik. Mivel a dekonstrukció képzőművészeti elméletei jelentős részben a német koraromantika törekvéseinek legújabb recepciójához kapcsolódnak, ezzel a korszakkal kiemelten foglalkoztunk: részint Novalis, illetőleg Hölderlin néhány alapvető, de magyarul eddig nem hozzáférhető és alig elemzett írásának közreadásával, részint a vonatkozó teoretikus irodalom jelentős szeletének (Blumenberg, Stadler, Bolz) megjelentetésével és elemzésével (Bacsó, Bazsányi, Széplaky, Valastyán, Asztalos).

A kutatási program harmadik évében fő kutatási projektünk annak feltérképezésére irányult, hogy a különböző természettudományos ismeretek miképpen vulgarizálódnak filozófiai diskurzusokban. Kiindulópontunk Thomas Kuhn elmélete volt, mely szerint a vulgarizált forma a tudományos ismeret konstruktív összetevője, ugyanakkor e konstruktivitás megbomlására is megkíséreltünk példákat hozni. Ennek kapcsán részleteiben is elemeztük a múlt század kilencvenes éveiben újra jelentkező ún. univerzalizmus-pluralizmus vitát

(amelyben a kontinentális társadalomfilozófiát a naturalista megközelítések vulgáris alkalmazásával vádolták meg). Ez utóbbi nyomán jutottunk el Paul Feyerabendhez, aki szerint a monopóliumra törő tudomány egyedülvaló ésszerűségének és igazságának hirdetése nem más, mint arra való igyekezet, hogy elfelejtessük magunkkal elvesztettségünket a világban. Arra a következtetésre jutottunk, hogy Feyerabend „ismeretelméleti anarchista”, amennyiben azt állítja, hogy a természettudomány nagyjai soha nem ragaszkodtak semmifajta egységes tudományt konstituáló egységes racionális alapelvhez. Pusztán mese csupán, hogy a tudomány az egyéb világképző beállítódásokkal ellentétben a tiszta racionalitást képviselné (Vajda). Kiemelt figyelmet fordítottunk a kortárs művészetfilozófia természettudományos eredetű narratíváinak és modelljeinek vizsgálatára. Arra a belátásra jutottunk, hogy a fiziognómia és a vizuális kommunikáció közötti kapcsolat szabályrendszere gyakran áthelyeződik a filozófiai esztétika elemzési apparátusára. Hans Belting koncepciójához csatlakozva úgy véljük, hogy az emberkép és a test képe között több kapcsolat áll fenn, mint amennyit a mai elméletek be akarnak vallani. Mindazonáltal mégiscsak árulkodó jel, hogy az ember elvesztése mellett a test elvesztését is felpanaszolják. Különös egybehangzás, hogy midőn az emberről alkotott képünk elvesztése elébe nézünk, úgy a testünkről alkotott kép sem képezi többé egyetértés tárgyát. Az emberről alkotott képek tematikusan mások, mint a testről készített képek. Az ember–test–kép háromszög nem oldható fel, hacsak nem akarjuk egyszerre elveszíteni mindhárom vonatkozási pontot. Éppen ezért szükségesnek láttuk felülvizsgálni azokat az újabb vitákat, amelyekben e három paraméter egymástól elkülönítve tűnik fel.

A kutatási program negyedik évében a metafora és vulgaritás kapcsolatát elemeztük. Vizsgálódásaink legfőbb inspirálói egyfelől maguk a filozófiai szövegekben fellelhető metaforák voltak, másfelől azok a szerzők, akik maguk is felfigyeltek filozófia és retorika szoros összefüggéseire és problémává tették azokat. Ez utóbbiak közül kiemelkedik Friedrich Nietzsche, aki talán legelőször szólt a trópusok filozófiai szempontból releváns szerepéről. A XX. században pedig olyan szerzőket és áramlatokat kell elsődlegesen megemlítenünk e helyt, mint Jacques Derrida dekonstruktivizmusa, Paul de Man esztétikai ideológia-kritikája, Paul Ricoeur hermeneutikával átítatott poétika-elmélete vagy épp Hans Blumenberg metaforológiája.

A filozófiai metaforizáció abúzusát Nietzsche írja le a legpontosabban *A nem-morálisan felfogott igazságról és hazugságról* című esszéjében. Ez a szöveg fő vizsgálódási szempontunk perspektívájából azért bír kiemelkedő jelentőséggel, mert itt Nietzsche magát az igazságot, azaz a filozófiai diskurzusoknak hagyományosan is a legfontosabb főszereplőjét vonja be a metaforizációs folyamatba: „Mi is tehát az igazság? Metaforák, metonímiák, antropomorfizmusok át- meg átrendeződő serege (...), az igazságok illúziók, amelyekről elfelejtettük, hogy illúziók, metaforák, amelyek megkopván elveszítették érzéki erejüket, képüket veszített pénzérmék, amelyek immár egyszerű fémek csupán, s nem csengő pénzdarabok.” Persze nem kerülheti el a figyelmünket Nietzsche ironikus önreflexív gesztusa, az ti., hogy miközben a filozófiai igazságot bevonja a metaforizációs folyamat abúzusába, maga is erős metaforikával él: rajzolatukat, vésetüket elvesztő pénzérmékről beszél. Ez a folyamat a vulgarizálódás emblematikus leírása. A metaforák különféle meghatározott csoportokban fordulnak elő filozófiai szövegben. Vannak az úgynevezett optikai metaforák, ilyen a fény, a Nap, az idea, a hold, az éjszaka stb. Vannak aztán a megalapozással, felállítással kapcsolatos metaforák: alap, függeni, következni, folyjni, áradni stb. Vannak a geológia, geográfia képzetkörébe tartozó képek, mint például abisszális mélység, szakadék, törés stb. Vannak aztán a materializációs és idealizációs horderejüknél fogva releváns képek: arany, föld, talaj, éter, virág, pénzérme, viasz stb. De az áthasonításnak a szerkezetet tükröző jellege is lehet szempont: épület, felépítmény, hálózat, mátrix stb. Továbbá beszélhetünk a foglalkozások, képességek szerint tagolódó képekről: pap, pásztor, bíró, látnok, varázsló stb. Arra jutottunk, hogy a metaforák filozófiai szempontból releváns csoportosítása történhet más

módon is. Aszerint, hogy milyen hordozók révén megy végbe az elhasználódás: egyszerű ideák, szubsztanciák vagy absztrakciók szintjén (Werner Hamacher). Az egyszerű ideák szintjén nem beszélhetünk szemantikai vagy ismeretelméleti problémákról: mivel az idea egyszerű és osztatlan, elméletileg nincs hely játékra és kétértelműsége a szó és a létező vagy a tulajdonság és a lényeg között. Az egyszerű ideák nevei definiálhatatlanok – mondhatjuk Locke nyomán, Paul de Manhoz kapcsolódva (Kalmár György). Hiszen a definíció szétválasztást jelent, s ily módon már nem beszélhetünk ez esetben egyszerűségről. Mindebből viszont az is következik, hogy az egyszerű ideák nem az értelem tárgyai. E következtetés azért is sokkoló hatású, mivel az értelmünk számára az egyszerű ideáknál, tapasztalatunk eme sarkköveinél, meglehet, nem is léteznek fontosabb entitások. Kutatásaink egyik legfontosabb hozadéka az lehet, hogy a híres heideggeri mondat érvényességi körét, miszerint a metafora csupán a metafizika határain belül létezik, kitoljuk, és a filozófia egészében ható erőként jellemezzük. A filozófia nem más – ahogy azt Jacques Derrida több munkájában is kifejti –, mint maga ez a metaforizációs folyamat. Az áthasonítások, transzgressziók, elmosódások végeérhetetlen játékmozgása (Sutyák Tibor). Melynek a vulgarizálódás egy kétségkívül szélsőséges, de mindenképp szignifikáns esete. Ti. az elhasználódás vagy nyűttség jelentéskörébe tartozik, amely a metaforicitás kitüntetett sajátja (Zizek). Egy metafora története lényegileg nem a kimozdítás sajátosságaival rendelkezik, szakadásokkal, egy heterogén rendszerbe történő újra-beírásokkal, mutációkkal, eredet nélküli eltérésekkel, hanem sokkal inkább olyan, mint az őseredeti értelem előrehaladó kopása, szabályszerű szemantikai vesztesége, szakadatlan kimerülése. Ilyen formán arra a meglepő következtetésre juthatunk, hogy a metafora elhasználódása mintegy előkészíti a terepet a filozófiai fogalom létrejöttéhez. Vizsgálódásaink egyik legfontosabb eredményének azt tekinthetjük, hogy a metaforicitásról bebizonyíthattuk: az nem pusztán ábrázoló funkcióval bír a filozófiai abúzus során, hanem maga is teremtő aktivitással alakítja a filozofémát.

A programunk során elvégeztük a célul kitűzött munkát. Kutatási eredményeinket összességében mintegy 100 tanulmányban és egy könyvben publikáltuk. A tanulmányok többsége a Vulgo című folyóirat számaiban jelent meg. Az elért eredmények közvetlenül hasznosíthatók a felsőoktatásban és a filozófiai alap kutatásokban.